

України (КФ ІА НАНУ), Научный архив, Личный фонд В.П. Бабенчикова, Инв. кн. 1, 3/3, Бабенчиков В.П. Некрополь Неаполя скифского. – 1949. – 167 л.

22. КФ ІА НАНУ, Научный архив, Личный фонд В.П. Бабенчикова, Инв. кн. 1, 4/4.

Акімченков В.В. Севастопольський музей краєзнавства та кримознавчі дослідження

У статті показано роль Севастопольського музею краєзнавства у вивченні питань історії Криму та його народів. Історія музею починається взимку 1922 р., коли при загальноосвітньому технікумі ім. М.В. Ломоносова виник гурток краєзнавців, на основі якого в 1925 р. був утворений музей. Засновниками музею були викладач історії Павло Петрович Бабенчиков (1882-1947), викладач літератури Володимир Петрович Бабенчиков (1885-1974) та викладач фізіології Юрій Петрович Твердохлебов. Музей краєзнавства мав чотири відділи: етнографічний, геологічний, історико-археологічний та історії Чорноморського флоту.

У 20-ті рр. ХХ ст. співробітники музею проводили археологічні дослідження на середньовічному городищі Ескі-Кермен, в ході яких були досліджені залишки оборонних споруд та житлових наземних будівель, система водопостачання, могильник, печерні і наземні храми. Колектив музею досить тісно співпрацював з Товариством з вивчення Криму (ТЗВК) та Товариством пролетарського туризму та екскурсій. У роки Великої Вітчизняної війни історія музею обривається.

Akimchenkov V.V. Sevastopol museum of local history and Crimean studies research

The article describes the role of Sevastopol museum of local history in studying the history of the Crimea and its peoples. History of the museum begins in winter 1922, when in M. V. Lomonosov College emerged the circle of local lore, on the basis of which in 1925 the museum had been founded. The founders of the museum were: a history teacher Pavel Petrovich Babenchikov (1882-1947), literature teacher Vladimir Petrovich Babenchikov (1885-1974) and teacher of physiology Yuri Petrovich Tverdokhlebov. The museum of local history had four sections: ethnography, geology, history and archaeology and history of the Black Sea Fleet.

In the 20-th of the XX-th century, museum staff conducted archaeological investigations at the archaeological site of Eski-Kerman, during which the remains of defensive structures, land-dwelling buildings, water system, a cemetery, cave and land-dwelling temples had been investigated. The staff of the museum worked closely with the Society for the Study of Crimea (SFSOC) and the Society of proletarian tourism and excursions. During World War II history of the museum coming to an end.

Н.М. Дмитренко

## ПОЛІТИКА ДЕНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ В УКРАЇНІ: МІСЦЕВІ МУЗЕЇ ПІВНІЧНОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ – СПІВУЧАСНИК ЧИ ЖЕРТВА? (КІНЕЦЬ 20-х – 30-ті роки ХХ ст.)

В праці розглядається діяльність місцевих музеїв Північного Лівобережжя в зазначений період через призму політики денационалізації процесу культурного будівництва в Україні. Визначено роль і місце музеїв у цьому процесі. Висвітлені негативні наслідки посилення ідеологізації та політизації національно-культурного життя, серед яких уніфікація сфери наукової діяльності музеїв, загальносоюзна схема музейної експозиції, політизація галузі збереження рухомих і нерухомих пам'яток історії та культури, розправа з ідеологічними ворогами серед музейних працівників, перетворення музеїв на центри пропаганди нового устрою.

Денационалізація національно-культурного життя органічно притаманна будь-якому тоталітарному державному устрою. Політичним і соціально-економічним підґрунтям денационалізації за радянських часів виступала всеохоплююча централізація державного управління. Ідеологічною основою процесу служила теорія злиття націй, створення нової історичної спільноти – радянського народу. Каналами денационалізації слугували органи державного управління, армія, культурні заклади, освіта.

Зміна акцентів у житті суспільства, що була наслідком відмови від непу, економіки, демократизму у політиці, викликали не тільки посилення ідеологізації та політизації духовної сфери, а й появу невід'ємної риси будь-якої тоталітарної держави – уніфікації. Уніфікація в сфері культурного будівництва робила неможливим вільний розвиток творчості народу, розмивала його автентичність. ХІ Всеукраїнський з'їзд Рад (травень 1929 р.) ухвалив постанову про необхідність уніфікації навчального процесу в системі закладів НКО, до якої належали і місцеві музеї. В першу чергу негативним проявом уніфікації в музейному середовищі (це не стосується уніфікованої реєстраційно-облікової документації, запровадженої у 1930 р.) була побудова експозиції за єдиною загальносоюзною схемою, яка була зорієнтована на нівелювання національних особливостей корінного народу та нав'язувала матеріалістичне бачення розвитку історичного процесу. Зміст експозиції, побудованої за новою схемою, фальсифікував ключові проблеми українського історичного процесу, національно-визвольного руху, що призводило до трагічних наслідків – деформації історичної свідомості українців. Уніфікації домагались і у порядку обслуговування відвідувачів. Результатом його запровадження була денационалізація тогочасної молоді (оскільки саме ця категорія населення

найчастіше відвідувала музеї) через контроль над створенням враження від побаченого. Типова схема побудови експозиції тягла за собою типовий зміст екскурсійної розповіді. Настійливо не схвалювались поодинокі відвідування музею. Протокол засідання Комісії № 4 Укрголовнауки від 1 березня 1928 р. наголошував, що центральним місцем роботи музею є екскурсійна робота. Треба уважно ставитись до поодиноких відвідувачів, об'єднувати їх у групи і забезпечити їм пояснення, а теми екскурсій пов'язувати з проблемами сучасності, пристосовуючи їх до агітаційних кампаній (антирелігійної, виборчої тощо) [1]. Уніфікація проникла і в сферу наукової діяльності музеїв, що позначилось на тематиці досліджень: поступово припиняється вивчення проблем етнографії, краєзнавства (суспільно-історична тематика). Краєзнавство оголошується «буржуазною націоналістичною наукою». За наказом керівних органів наукова робота музеїв зосереджується на дослідженні актуальних на той час питань, пов'язаних з подіями Жовтневої революції, проблемами місцевої економіки (дослідження природних копалин та традиційних промислів) [2]. Конфлікт інтересів полягав у різних площинах бачення головної мети культурного процесу. В той час як влада працювала над створенням «представництва федерації культур», музейники головне своє наукове завдання вбачали у виявленні своєрідності природи, культури, соціальних звичаїв народу. Звуження тематики науково-дослідної роботи завдавало шкоди інтелектуальному змісту національної культури.

Відстоюючи гасла пролетарського інтернаціоналізму, влада придушила ідею національного відродження (припинення українізації у 1932 р.) з її «мотивами своєї власної і власницької хати» [3]. Запроваджується класовий підхід до оцінки історичних подій та явищ, до речових свідків минулих часів, що зберігались у музеях. Політизація сфери збереження рухомих і нерухомих пам'яток історії і культури призвела до зміни критеріїв в їхній оцінці з історичного та художньо-естетичного на вульгарно-ідеологічний. Початок тривалому процесу вилучення кращих зразків національного мистецтва було покладено Постановою РНК УСРР «Про музейні цінності» ще у грудні 1922 р. Наркомпросу надавалось право продажу речей із державних музеїв, що не мали музейного значення [4]. Відповідальним за цю справу доводилось керуватись класовим міркуванням, власним переконанням у визначенні долі музейних речей. Наприкінці 20-х – початку 30-х рр. значного масштабу набуває вилучення найцінніших експонатів для продажу через Держторг на закордонних аукціонах. У березні 1931 р. у присутності заступника директора Ніжинського ІНО Олександровича, зав. інститутською бібліотекою В.К. Пухтинського, зав.

музеєм О.М. Карпач-Карповича та представника заготпункту Держторга Шоломова з фондів Ніжинського музею було вилучено 6 книг видання кінця XVIII ст., бронзовий з позолотою годинник XVIII ст., 60 золотих монет та медалей XVII-XVIII ст., шовкове покривало II пол. XVIII ст., яке за переказами належало родині Безбородьків, всього на суму 7150 крб. Акт складений під грифом – «не підлягає оприлюдненню» [5].

У липні 1929 р. Рада Праці та Оборони постановою «Про використання другорядного лому кольорових металів» зобов'язала здавати Московському утильзаводу № 1, що знаходився у віданні господарського відділу ДПУ, позолочені речі, що не мають історичної чи художньої вартості. У відповідь на цю постанову НКО УСРР звернувся до всіх державних та окружних музеїв з постановою «Про перегляд фондів кольорових металів» (31 серпня 1929 р.) Музеям пропонувалось у місячний термін переглянути фонди і надіслати відібрані речі на завод, склавши акт передачі в 3-х примірниках. Окрім речей рухомого характеру, «утилізації» підлягали іконостаси, бані культових споруд [6]. Це означало в подальшому нищення і самої споруди, проти чого виступали музейні працівники, розуміючи, що руйнація архітектурних пам'яток завдає непоправної шкоди національно-культурній спадкоємності поколінь. Колекція Прилуцького музею втратила 6,75 кг виробів з кольорових металів, передавши їх до комколірфонду [7]. В намаганні врятувати колекцію бронзових бюстів в кількості 64 шт., визначених комісією для передачі на утильзавод, завідувач Ніжинським музеєм В. Лапа звернувся листом до музейної секції Укрголовнауки, просячи при цьому врахувати у вирішенні долі колекції авторитетну думку професора К.Г. Титова щодо її цінності та цілісності [8].

На початку 1931 р. об'єктом чергової хвилі вилучення з музейних колекцій стають старовинні килими. 11 березня 1931 р. Рада Праці та Оборони приймає постанову № 249.

*«Коверкустэкспорт. Не подлежит  
разглашению.»*

*Учитывая экспортное значение заготовки ковров, Совет Труда и Оборонны постановляет: пункт 5: «Предложить Наркомпросам союзных республик обязать все музеи, картинные галереи, театры, концертные залы и прочее рассмотреть имеющиеся у них в наличии ковры и ковровые изделия и предъявить их к осмотру и сверке кустанэкспорту на предмет отбора из них экземпляров, имеющих экспортное значение, с заменой в необходимых случаях коврами неэкспортного качества. Зам. Председателя СТ и О – В. Куйбышев» [9].*

Представником «Килимкустекспорту» на Північному Лівобережжі був призначений Кадиров. Він доповідав у Харків в 1931 р. уповноваженому

«Килимкустекспорту» на Україні Ю.М. Гозенпуду: «Надсилаємо вам акт прийнятих мною килимів з музею м. Суми в кількості 24 шт., з яких 2 – персидських, вартістю 1080 та 1120 крб.» [10]. У грудні 1931 р. комісія в складі Кадірова, завідувача Ніжинського музею В. Лапи та співробітника музею К. Єрмоленка склали акт, в якому визнали придатними до експорту килим великого розміру (55 кв. м), створений в традиційній для Чернігівщини техніці та кольоровій гамі. Ще майже рік вироб знаходився в музеї, що, ймовірно, було пов'язано з труднощами в організації транспортування килима такого великого розміру. Але таке відтермінування наштовхнуло завідувача музею написати листа до сектора науки НКО УСРР, у якому він дозволив собі висловити думку: «Вилучення килима порушить цінність відділу панського побуту, тому я проти передачі його на експорт» [11]. Таким чином, з експозицій та фондів музеїв вилучались оригінальні речі, кращі зразки національного декоративно-ужиткового мистецтва, кустарних промислів – свідчення самотності українського народу.

Глибокий негативний вплив на національну культуру справила політика войовничого атеїзму, яку більшовики спрямували для зміни парадигми про місце релігії в історії людства. Хоча вважалось, що релігія відіме зі зникненням класового суспільства, держава, вживаючи адміністративних заходів, стимулювала прискорення цього процесу. В січні 1919 р. Декретом РНК України церква була відокремлена від держави, а церковне майно проголошувалось народною власністю і переходило під охорону та нагляд НКО УСРР. Газета «Вісник» у травні 1921 р. оприлюднила інструкцію Народного Комісаріату Юстиції «О применении законоположений об отделении церкви от государства и школы от церкви»: «Вскрытие мощей равным образом не может быть признано стеснением или ограничением в делах веры, как являющееся разоблачением векового обмана. После вскрытия раки передаются в местные музеи в отделы церковной старины. У служителей культа отобрать печати и официальные документы, воспретить ими пользоваться впредь. Местный исполком обязывает представителей церкви предоставить в 3-х экземплярах инвентарную опись имущества, предназначенного для богослужбных и обрядовых целей. По этой описи имущество поступает в ведение Совета рабочих и крестьянских депутатов и передается им с одним экземпляром описи в бесплатное пользование всем тем местным жителям соответствующей религии, которые пожелают взять в пользование имущество. Второй экземпляр с распиской на нем получателей хранит у себя Совет рабочих и крестьянских депутатов, третий пересылается в НКО. Число получателей церковного имущества

ограничивается 20-ю человеками. Принявшие имущество обязуются хранить его, как доверенное им народное достояние» [12]. Поява такого документу була викликана хвилею обурення представників духовенства та віруючих із приводу брутальних дій влади відносно церковних святинь, зокрема, розкриттям святих мощів. «Известия» Чернігівського губернського виконкому надрукували замітку «Борьба з темнотою», де оприлюднили актогляд мощів Феодосія Углицького з усіма анатомічними подробицями, підписаний прозектором московського Лефортовського моргу Семеновським, археологом професором Макаренком та професором хімії Прилежаєвим [13]. Типова для того часу подія принижувала та ображала почуття віруючих.

Досягнути успіху у справі виховання нового покоління безвірників прагнули за будь-яку ціну. На початку 1922 р. ЦК КП(б) України надіслав губкомам циркулярного листа: «О диспутах. Высказывается обеспокоенность тем, что даже в разрешенных диспутах имеются случаи выступления против Советской власти. Поэтому ЦК КП(б)У рекомендует при организации диспутов руководствоваться следующими положениями: запрещаются какие бы то ни было собрания без особого каждый раз разрешения Губполитпросвета, который разрешает все подобные вопросы по указанию Агитпропа губкома; разрешаются собрания в том случае, если есть гарантия, что удастся помешать враждебным выступлениям; инициатива введения диспутов должна быть во всех случаях в руках коммунистов. Заранее назначить председателя диспута – коммуниста и подготовить заранее ораторов; антирелигиозные диспуты устраивать только при наличии хорошо подготовленного докладчика» [14]. Активна роль у процесі виховання людей, вільних від «релігійного дурману», відводилась музеям. Відділи церковної старовини, які були створені в музеях на початку 20-х рр. під час закриття храмів, молитовних домів, наприкінці 20-х змінили назву на антирелігійні відділи або антирелігійні кутки. Змінився якісний склад експонатів в цих відділах та їх сенсове навантаження. Найбільш коштовні культові речі передали на продаж. Ті речі, що залишались в музейних експозиціях, повинні були відображати реакційну роль релігії в суспільстві. Наприкінці 20-х рр. держава посилила тиск на представників духівництва та віруючих, ухваливши Постанову ЦК ВКП (б) «О мерах по усилению антирелигиозной работы». НКО було наказано змінити курс безрелігійного виховання на антирелігійну пропаганду в системі своїх закладів. Музеям наказувалось укріпити мережу антирелігійних відділів, організувати цикли антирелігійних лекцій та розповсюджувати відповідну літературу. Місцеві музеї надавали методичні поради при влаштуванні

антирелігійних відділів районними музеями. В них підкреслювалось обов'язкове дотримання принципу класового світорозуміння, висвітлення історії походження християнства, знову ж таки з класових позицій, показ експлуаторської сутності релігії та переваг колгоспного життя [15]. Практичну допомогу в створенні таких відділів музеям надавали і представники громадської організації «Спілка воєнничих безвірників», створеної в Україні у 1925 р. [16]. Прикладом активної антирелігійної роботи для місцевих музеїв слугувала пересувна виставка Чернігівського державного музею «Релігія чи наука», створена ще на початку 20-х рр. За даними В.Г. Дроздова, зав. музеєм культів, її відвідала значна кількість людей (у Чернігові – 15243 особи, в Конотопі – 16590 відвідувачів, у Ніжині – 7877 осіб) [17]. Протокол музейної ради з представниками радянських установ та громадських організацій (перший квартал 1929 р.) у справах антирелігійної виставки за присутності членів музейного комітету Вайнштейна, Дроздова, Баран-Бутовича, Шевельова, Карачевської, Луговського, Кувалдіна та Крицького визнав виставку одним із найкращих знарядь у боротьбі з релігією. На засіданні було ухвалено рішення про створення стаціонарної виставки, а частину її експонатів (загальна кількість 1407) виділити для роботи сільської пересувної виставки місцевого значення та організації такої ж виставки всеукраїнського значення [18]. На початку 30-х рр. в арсеналі музейників з'являється ще одна зброя в боротьбі з релігією – антипасхальні кампанії [19]. Друга половина 30-х рр. відзначається масовим закриттям культових установ. З 1108 церков на Чернігівщині залишилось діючих тільки 50. Лише за 1936 р. було закрито 213 церков та 4 синагоги, про що зазначалося в звіті культосвітвідділу Обкому КП(б)У. «Але залишки релігійних вірувань ще мають місце. Потрібно негайно створювати бойові організації «Спілки воєнничих безвірників»... і через них організувати глибоку пропаганду атеїзму серед трудящих» [20]. Всі ці заходи спотворювали, руйнували гуманістичні та духовні засади особистості. Проявами цих змін були: публічна відмова від батьків, визнаних винними перед радянською владою; руйнування або продаж церков на будматеріали, як це відбувалось у с. Хоружівка (Роменська округа) 1924 р. з метою благоустрою села [21]. На цеглу у 1928 р. було розібрано Петропавлівську церкву (усипальницю родини Галаганів) у Сокиринцях [22]. Повною зневаги до світової релігії та почуттів віруючих була постанова №20-99 від 10 червня 1937 р. Президії Чернігівського губвиконкому про передачу Златоверхої церкви м. Чернігова обласній базі «Головриба» для організації там складу [23]. Школою сільської молоді у с. Вейсбахівка Прилуцької округи у 1929 р. на цвинтарі був облаштований театр [24]. Всі ці

факти свідчили про початок глибокої, а, як показав час, і довготривалої духовної кризи в суспільстві. Наприкінці 30-х рр. Чернігівським обкомом КП(б)У приймається постанова «Про стан і роботу музеїв області», де висловлювалось невдоволення антирелігійною пропагандою музейними засобами, яка обмежувалась «голим показом культових речей, не висвітлювала контрреволюційну роль церкви та релігії» [25]. Серед головних причин такого стану справ визнавалось послаблення партійного контролю та ідеологічно ворожі кадри.

Представники старої інтелігенції залишались чи не єдиними свідомими носіями національної ідеї. На думку ідеологів радянського строю, вони гальмувала процес утворення «федерації культур». Переважна частина нової (у першому коліні) інтелігенції успішно інтегрувалась в систему соціалістичних цінностей і брала участь у формуванні її ідеології. Друга частина стала об'єктом морального та кримінального терору. Це стосується старої та нездатних на компроміс зі своїми переконаннями представників нової інтелігенції. Найефективнішою формою ідеологічної боротьби є фізична відсутність носіїв «не наших» ідей. Немає людини – немає проблеми, як афористично висловився Й. Сталін. У 1921 р. Україна побачила перший показовий політичний процес над представниками інтелігенції (справа ЦК Української партії соціалістів-революціонерів), звинуваченими в боротьбі проти влади Рад, хоча на той час вони вже працювали в різних галузях народного господарства. Процес створив прецедент і відкрив низку справ над українською інтелігенцією, як «носіями націоналізму». Початком масштабних репресій серед української наукової інтелігенції був відкритий політичний процес по справі «Спілки визволення України» (1930 р.). Серед підсудних були і музейні працівники Є.Я. Рудинська, А.З. Носов. Процес був настільки масштабним, що набув розголосу за межами радянської держави. На тлі загальної мовчазної згоди всередині країни голосно проти репресій, відверто названих червоним терором, висловився Український академічний комітет у Празі, який об'єднував всі українські наукові та культурні заклади за кордоном. Комітет звернувся до міжнародної комісії інтелектуальної співпраці при Лізі Націй з протестом. «Арешти переводяться протягом кількох останніх місяців, але лише 21 листопада 1929 р. Головна управа Більшовистської Політичної Поліції (ДПУ) рішила видати повідомлення, що ряд наукових та культурних діячів належали до «Спілки визволення України», яка мала на меті повалення більшовистського режиму. Ця хвиля терору, що так високо піднялась на Радянській Україні, є виявом політики московських більшовиків, яку переводять на Україну та у всьому залежний від них уряд. Ця політика в сфері науки та культури направлена на те, щоб цілковито знищити

всяку іншу думку, коли вона не є комуністичною. Від наукових діячів вимагають, щоб вони були не тільки лояльними супротив влади, ні, цього не досить: вся наука, всі її діячі мусять бути активними борцями за офіційний комунізм. Український академічний комітет підіймає свій голос проти нечуваного терору» [26]. Перетворення музеїв з культурно-просвітницьких закладів на центри пропаганди нового устрою, нав'язування їм в командному порядку ідеологічних схем та орієнтирів не могло не викликати незгоду свідомої частини національної інтелігенції. Влада оголосила війну ідеологічно ворожим елементам, що «позивали собі націоналістичні кубла в музеях». В 30-х роках йшов процес активної заміни фахівців старої школи на нових, при цьому деформувались критерії професіоналізму у підборі кадрів. Визначальним стає не рівень освіченості, а соціальне походження та партійна приналежність. Друга половина 30-х рр. є часом найбільш масових кадрових чисток у місцевих музеях. Багато музейних працівників було звільнено з посад, заарештовано, загинуло в концентраційних таборах. Поширювалась практика морального утиску: музейників позбавили права на свободу творчості, як важливішу з умов її існування. Серед керівників музеями Північного Лівобережжя були заарештовані Н. Онацький, С. Гапеев, І. Спаський, Я. Морачевський, О. Маліношевський. За приховування контрреволюційної літератури був звільнений з посади завідувачий Путивльським музеєм Шарапов. Були зроблені спроби усунути з посади керівників Прилуцького (В. Маслов) та Сосницького (Ю. Виноградський) музеїв.

Драматична ситуація навколо Н. Онацького почала складатися ще у 1927 р., коли ним на секції образотворчих мистецтв міськради була зроблена доповідь «Про стан Сумського округового музею», де зазначалось, що музей у своєму зібранні має 10000 одиниць зберігання, переважну більшість з яких становили речі національного декоративно-ужиткового мистецтва. Пристрасть Н. Онацького до збирання та дослідження українських мистецьких та етнографічних старожитностей, публікація серії брошур з історії розвитку народних мистецтв за мірками того часу розцінювались як прояви націоналізму. Змушуючи піти з музею, йому пригадали досить короткочасне (березень 1917 – червень 1918 рр.) членство в партії есерів. Після першого допиту в Сумському ДПУ у травні 1929 р. він виступив із публічним каяттям у місцевій газеті: «... я вийшов з названої партії, порвав з нею ідеологічні і формальні зв'язки. З того часу я безперестанно працюю в галузі радянської культури і освіти» [27]. Але сподівання на те, що цей крок покладе край політичним закидам на його адресу, були марними. З 1930 р. він знаходився під пильним оком НКВС. Умови життя і праці настільки погіршились

(постійний нагляд, спотворення експозиції музею, який був сенсом його життя останні 10 років) змусили Н. Онацького у грудні 1931 р. піти з посади «за власним бажанням». Полтавське ДПУ у листопаді 1933 р. відкрило справу під назвою «Експонат», до якої стали надходити доноси нових колег Никанора Харитоновича по Полтавському музею, куди він був прийнятий на посаду заступника директора з наукової роботи. У 1935 р. його заарештували, вкотре пригадавши колишню належність до партії есерів та «націоналістичну пропаганду музейними засобами». Друга частина звинувачення базувалась на речових доказах: фото експонатів Сумського художньо-історичного музею, відзнятих Н. Онацьким свого часу, таких як скульптура Позена «Убитий козак», національний одяг. Фігурувала в справі і націоналістична література М. Грушевського, Б. Гринченка, С. Таранушенка тощо. З жодним пунктом обвинувачення він не погодився і у червні 1936 р. його звільнили. В останнє Онацького було заарештовано у вересні 1937 р. В остаточному вироку зазначалось: «Бывший эсер, в 1934-1935 гг. арестовывался за контрреволюционную деятельность, участник контрреволюционной националистической организации... Расстрелять» [28].

Трагічним у долях співробітників музею Новгород-Сіверського був травень 1934 р. Заарештовано за музеєм С.А. Гапеева, звинуваченого у приховуванні свого минулого (участь у білому русі) та «вихолощення класової суті в роботі музею» [29], звільнені з роботи науковий працівник та доглядач. Штат музею був оновлений працівниками, «відданими справі соціалістичного будівництва».

Дивним чином у 30-х рр. переплітаються трагічні сторінки долі музейних працівників. Розгром харківської кафедри мистецтвознавства (справа №1029 – «Жупани») по звинуваченні в участі у контрреволюційній організації «Російсько-українського фашистського блоку», діяльність якої була спрямована на повалення радянської влади, вплинув на долю колишнього очільника Ніжинського окружного музею І. Спаського. Він був заарештований і постановою Особливої Ради при колегії ОДПУ від 29 березня 1934 р. засуджений до ув'язнення у концтаборі. Формула звинувачення виглядала так: «1)...будучи завербованим, входил в ячейку контрреволюционной фашистской организации в Государственном Эрмитаже»; 2) участвовал в переправке разного огнестрельного оружия украинскому филиалу организации в целях вооружения украинских повстанческих групп организации (Статья 58-11 УК-10). Виновным себя не признал, но достаточно обличается показаниями и очными ставками» [30]. Приводом залучення до кримінальної справи використали видачу Ермітажем на тимчасову виставку в Харківському історичному музеї у 1933 р. колекційної західноєвропейської та

східної зброї (кіраси, алебарди, мечі тощо). З Харкова до Ермітажу для отримання виставкових експонатів був направлений О. Поплавський. І. Спаський був особисто знайомий з О. Поплавським ще за часів його директорства у Конотопському окружному музеї. Випадково зустрівшись з ним, вирішив йому допомогти, запропонувавши ряднини для упаковки експонатів (як було записано в протоколах допитів). Повернувся з табору І. Спаський у 1938 р. Військовий трибунал Ленінградського військового округу 28 листопада 1956 р. кримінальну справу проти нього припинив за відсутністю складу злочину.

Дехто з сучасних науковців стверджує, що у середині 30-х рр. ім'я Я. Морачевського фігурує у кількох сфабрикованих справах, що були організовані проти музейних діячів. Далі йдуть припущення, що його було незаконно репресовано. (Сумська старовина.– Суми, 1998. № III-IV, – С. 42)

У лютому 1937 р. було заарештовано О.В. Маліношевського. Чернігівським обласним судом у липні того ж таки року за ст. 54-10 та 54-11 КК УРСР засуджений до позбавлення волі на 5 років. Реабілітований 15 лютого 1992 р. прокуратурою Сумської області (ДАУ СБУ в Сумській області. Спр. П – 1257)

Таким чином, проявом денационалізації культурного процесу була уніфікація свідомості громадян, яка зводила до мінімуму кількість незгодних з внутрішньою політикою держави. Місцеві музеї були одним із каналів, по якому йшло формування такої свідомості шляхом створення музейної експозиції за типовою схемою.

Негативні наслідки для інтелектуального змісту національної культури мало поступове усунення багатовекторності науково-дослідної роботи музеїв, яка була переорієнтована з гуманітарних суспільно-історичних тем на теми, пов'язані з розвитком народного господарства.

Денационалізація позначилась і на якості музейних колекцій. З експозицій та фондів музеїв з метою здобуття коштів на розбудову соціалістичної промисловості вилучались кращі зразки національного мистецтва, свідчення своєрідності українського народу.

Сприяла денационалізації культури і політика войовничого атеїзму. Музеї були залучені до активної роботи по вихованню покоління безвірників. Антирелігійна пропаганда музейними засобами проводилась шляхом створення антирелігійних експозицій, розповсюдження відповідної літератури, проведення антирелігійних кампаній до великих релігійних свят.

Перетворення музеїв на центри пропаганди нового устрою, нав'язування в командному порядку ідеологічних схем та орієнтирів викликали незгоду свідомої частини національної інтелігенції. Влада безжалісно розправлялась з ідеологічними

ворогами. Репресії 20-30-х рр. суттєво знизили інтелектуальний та духовний потенціал кадрів музейних працівників.

#### Посилання

1. Інститут рукопису НБУ ім. В. Вернадського (далі ІРНБУВ), ф. 70, № 248, арк. 4-5.
2. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі ЦДАВОВУ), ф. 166, оп. 11, спр. 361, арк. 3.
3. Побут і культура. – 1926. – № 38. – 19 вересня.
4. Державний архів Сумської області (далі ДАСО), ф. 6434, оп. 1, спр. 1, арк. 39.
5. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжин, ф. р. 6093, оп. 1, спр. 21 арк. 26.
6. ДАСО, ф. р. 5601, оп. 1, спр. 1151, арк. 107.
7. ЦДАВОВУ, ф. 166, оп. 10, спр. 533, арк. 9-10.
8. Там само, арк. 18.
9. ЦДАВОВУ, ф. 166, оп. 10, спр. 573, арк. 1.
10. Там само, арк. 11.
11. Там само, арк. 18, 21.
12. Вісник. – 1921. – 30 травня. – С. 11-15.
13. Известия. – 1921. – 21 марта. – № 60.
14. Державний архів Чернігівської області (далі ДАЧО), ф. П 8477, оп. 3, спр. 88, арк. 4.
15. ДАСО, ф. р. 6434, оп. 1, спр. 28., арк. 19.
16. ДАСО, ф. р. 5601, оп. 1, спр. 1151, арк. 72.
17. ДАЧО, ф. - П 10, оп. 1, спр. 768, арк. 27.
18. Там само, арк. 88.
19. ДАСО, ф. р. 6434, оп. 1, спр. 17, арк. 25.
20. ДАЧО, ф. - П 470, оп. 4, спр. 384, арк. 63.
21. ДАСО, ф. - р 6434, оп. 1, спр. 1, арк. 50.
22. Інститут рукопису НБУ ім. В. Вернадського, ф. 243, спр. 1171, арк. 2.
23. ДАЧО, ф. - П 470, оп. 4, спр. 815, арк. 19
24. ІРНБУВ, ф. 243, № 1171, арк. 4.
25. ДАЧО, ф. П 470, оп. 4, спр. 815, арк. 8.
26. ЦДАВОВУ, ф. 166, оп. 9, спр. 348, арк. 52-53.
27. Пług и молот. – 1929. – № 68.
28. Архів Управління служби безпеки України по Полтавській області, ф. 2859, с. - т. 1, спр. 23 // Никанор Харитонович Онацький (1875-1937). До 130-річчя від дня народження. Суми – 2005. – С. 15.
29. ЦДАВОВУ, ф. 166, оп. 11, спр. 361, арк. 3.
30. Вуїч Л.І. Лист до О.С. Морозова. Ніжинський краєзнавчий музей. ВФІ. – № 1342.

Дмитренко Н.М. Политика денационализации культурной жизни Украины: провинциальные музеи Северного Левобережья – соучастник или жертва? (конец 20-х – 30-е годы XX ст.)

*В работе рассматривается деятельность провинциальных музеев Северного Левобережья в указанный период через призму политики денационализации процесса культурного строительства в Украине. Определена роль и место музеев в этом процессе. Освещены отрицательные последствия идеологизации и политизации национально-культурной жизни страны, среди которых унификация сферы научной деятельности музеев, общесоюзная схема музейной экспозиции, политизация работы по охране движимых и недвижимых памятников истории и культуры, криминальное преследование идеологических врагов в среде музейных работников, превращение музеев в центры пропаганды нового строя.*

Dmytrenko N.M. The polici of Ukrainian cultural life denationalization: provincial museums of Nort left Bank – a participator or a victim? (the end of 20-th and 30-th of the XX-th century)

*The work considers the activities of Northern Left Bank provincial museums during the mentioned period in the light of*

*the policy of denationalization of the cultural construction process in Ukraine . The work defines the role and place of the museums in this process. It throws light on the negative consequences of ideologization and politization of the country national-cultural life including unification of the sphere of museum scientific activities, all-union scheme of museum exposition, politization of the work on safeguarding of movable and immovable monuments of history and culture, criminal prosecution of the ideological enemies among the museum workers, transformation of the museums into the centers of the new regime propaganda.*

**Н.Г. Гатальська**

### **СІВЕРЩИНА ПОДАРУВАЛА ВОЛИНІ ВИДАТНОГО МУЗЕЙНИКА**

*Стаття присвячена життєвому шляху, науковій та громадській діяльності відомої волинської музейниці, краєзнавцю, уродженці Сіверщини Т.П. Андреевій (1928-2005). Народившись на Чернігівщині, вона присвятила своє життя Волині, розвитку музейної справи, збору, охороні та збереженню пам'яток природи, історії та культури регіону. На Волині шанують пам'ять невтомної дослідниці, яка залишила помітний слід у вітчизняному краєзнавстві.*

Невтомною трудівницею на ниві краєзнавства називають волиняни Тетяну Петрівну Андрееву – музейного науковця з більш як півстолітнім стажем роботи в одній установі. Віддавши п'ятдесят років свого життя музейництву, Тетяна Петрівна утвердилася як першокласний музейник-експозиціонер, дослідник-науковець, здобувши визнання в Україні.

Народилась Т.П. Андреева 22 листопада 1928 р. у старовинному місті Навгород-Сіверському на Чернігівщині. Навчалась у Новгород-Сіверській середній школі № 1. 1953 року закінчила філософський факультет Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. Молодий спеціаліст за направленням поїхала до Луцьку у Волинське обласне управління культури. Там з 1 серпня 1953 р. вона працювала старшим інспектором музеїв й охорони пам'яток історії та культури, а з 12 травня 1954 р. перейшла на роботу до краєзнавчого музею – єдиного тоді музейного закладу Волині. У штаті було всього два науковці, тому вся дослідницька, пошуково-збиральницька, фондова, експозиційна та екскурсійна робота лягала на їх плечі.

За півстоліття роботи в музеї Тетяна Андреева працювала на посадах старшого наукового співробітника, завідувача відділу історії, майже двадцять років – заступником директора з наукової роботи. На цій посаді (аж до виходу на пенсію 1987 р.) вона проявила себе як талановитий науковець-методист і здібний організатор, адже саме під її керівництвом було розширено мережу музейних закладів Волині, удосконалено їх



**Тетяна Петрівна Андреева**

структуру, поповнено фонди новими цінними знахідками. У 1950-1960-і роки їй тижнями доводилось бути у відрядженнях, за деякими експонатами виїжджати не лише у найвіддаленіші волинські села, а й до Житомира, Львова, Києва, Санкт-Петербурга. Часто доводилось пішки долати кілометри поліського бездоріжжя, годинами очікувати випадкової вантажівки, щоб потрапити в село чи повернутись до Луцька.

Багато сили, здоров'я, невтомної праці було покладено Т.П. Андреевою на те, щоб почали діяти Володимир-Волинський, Ковельський та Кортеліський історичні, Любомльський і Маневіцький краєзнавчі музеї. Ціла мережа музейних закладів, кімнат-музеїв, що працюють на громадських засадах, почали функціонувати завдяки піклуванню та при безпосередній участі в їх створенні цієї дивовижно працюючої жінки.

Особливо багато зусиль довелося докласти Тетяні Петрівні і колективу науковців Волинського краєзнавчого музею для створення досконалих експозиційних розділів обласного музею. Для вивчення важливих матеріалів з історії, природознавства, етнографії допитлива дослідниця працювала в багатьох архівах України, організовувала пошукові експедиції волинськими теренами. Самовіддану працю на державній роботі доводилось поєднувати з роллю дружини і матері, берегині домашнього вогнища.

Гордістю Т. Андреевої був і літературно-меморіальний музей Лесі Українки в с. Колодяжне Ковельського району. Народившись на Чернігівщині, вона присвятила своє життя Волині, розвитку музейної справи, збору, охороні та збереженню пам'яток історії та культури цього